

HAJDÚ ZOLTÁN\*

## A „TÓTOKLAKTA FELFÖLD” POLITIKAI FÖLDRAJZI KÉRDÉSEI A DUALIZMUS KORABELI MAGYAR FÖLDRAJZTUDOMÁNYBAN

### POLITICAL GEOGRAPHICAL QUESTIONS OF SLOVAK SETTLED AREA OF UPPER HUNGARY IN THE HUNGARIAN GEOGRAPHY BETWEEN 1867-1918

#### ABSTRACT

The political structure of Historical Hungary was changed very deeply in 1867 with the Austrian-Hungarian Compromise. The modern Hungarian geography was established at the beginning of 1870s. There were very strong connections between developments the political state and geography. The Hungarian political geographical researches were focusing on national problems of multinational and multiethnic Hungarian state. The Hungarian leading geographers (Hunfalvy János, Lóczy Lajos, Czirbusz Géza, Haltenberger Mihály) were not „nationalists” in their research works on Slovak problems. The Hungarian geographers without exception supported the state unity, against autonomy movements.

#### 1. Bevezetés

A modern magyar földrajztudomány megszületése, illetve intézményesülése az 1870-es évek legelején (a Földrajzi Tanszék létrejötte a budapesti Tudományegyetemen, a Magyar Földrajzi Társaság megalakulása, a Földrajzi Közlemények tudományos folyóiratként való megjelenítése) csak néhány évvel követte az 1867-es osztrák–magyar kiegyezést. Ha teljes körűen áttekintjük a Földrajzi Közlemények 1873–1918 közötti évfolyamait, akkor azt mondhatjuk, hogy a földrajztudomány fejlődése, a modern magyar állam kiépülése, a gazdasági modernizáció folyamata szervesen egybekapcsolódott.

A magyar földrajztudomány részben követte a nemzetközi (elsősorban a német) tudományfejlődési folyamatokat, (Hunfalvy János enciklopédikus, Lóczy Lajos természettudományi, Czirbusz Géza emberföldrajzi dominanciával fogalmazta meg a földrajztudomány tárgyát, feladatait), részben pedig az ország belső problematikájának alakulása (azon belül főleg az ország soknemzetiségű jellege) is jelentős hatással volt rá.

A korabeli magyar földrajztudomány három budapesti egyetemi tanszékvezetőjének (Hunfalvy János 1820–1888, Lóczy Lajos 1849–1920, Czirbusz Géza 1853–1920) kivétel nélkül voltak felvidéki kapcsolatai. Hunfalvy Johan Hunsdorferként született, szepességi német családban, Nagyszalókon, a kismemesi származású lóczy Lóczy Lajos Arad-Hegyaljáról emlenekült családja ideiglenes letelepedése miatt született Pozsonyban, Czirbusz Géza „őshonos” kassai családban látta meg a napvilágot) de egyikük esetében sem beszélhetünk arról, hogy elsődleges kutatási területüké vált volna a Felvidék. (A legtöbbet talán az egész Felvidéket már gyermekként „körbetanuló-körbeélő”, szlovákul is jól beszélő Hunfalvy János foglalkozott a „szűkebb haza” földrajzi kutatásával. A sort még tovább is lehetne folytatni, hiszen a kassai születésű Haltenberger Mihály (1888–1972) kiemelten foglalkozott politi-

\* Az MTA doktora, tudományos tanácsadó, MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet.

kai földrajzzal, de elsősorban mégis a tengerészeti földrajz területén alkotott nagyot, bár megjelent egy szerény dolgozata Szepes megye gazdasági és települési földrajzáról is.

A XIX. század második felének magyarországi vasútépítésekben kiemelt helyet kapott a Felvidék közlekedési kapcsolatrendszerének a kérdésköre, de a kiépülő vasútvonalak elsősorban nem a belső területi struktúrát formálták, alakították, fejlesztették, hanem az Osztrák-Magyar Monarchia, főként Magyarország kelet-nyugati, észak-déli térkapcsolatainak megteremtésében játszottak szerepet. A vasúthálózat jelentős részben az ország-egység megteremtőjeként (Széchenyi közlekedési-országfejlesztési koncepcióját követve), valamint Budapest tágabb érdekeit szolgálta. Ezekben belül, a keleti és északkeleti vonalak vezetésekor döntően katonai szempontokat részesítették előnyben.

A Felvidék kapcsán a turisztikai kapcsolatok fejlesztésének az igénye már a XIX. század II. felében megfogalmazódott. Tudatosodott, hogy a Tátra, a nagy számú fürdő, a történelmi múlt (s Budapest közelsége) egyedi gazdasági, kulturális stb. fejlesztési lehetőségeket hordoz.

A térség – szinten minden vele kapcsolatos elemzésben – 1918-ig úgy jelent meg, mint az ország történelmi múltját illetően egyik leggazdagabb tája, periférikus fekvésű nagytája, s egyben gazdaságilag leginkább elmaradott nagytérsége. Ugyanakkor kiemelésre került, hogy a térség meghatározó etnikai sajátossága a soknemzetiségű jelleg, s azon belül a domináns, a többségi, kevert stb. jellegű területek, kistérségek, települések tömeges megjelenése. Az állami beavatkozások – a hegyvidéki akció, az iparosítás támogatása – a térség gazdasági felemelkedését volt hivatott szolgálni.

A Felvidék az egész Monarchiát tekintve „bennfoglalt” táj volt, Magyarország térszerkezetén belül pedig északi határ-nagytáj. A permanens külső veszélyt 1849 tapasztalata alapján Oroszország jelentette. A pánszlávizmus veszélye különösen a korszak végén tudatosodott a magyar földrajzban.

Az I. világháború végéig a térséggel kapcsolatos egyik legtöbbet emlegetett folyamat a „migrációs egyenleg” problematikája. A kivándorlás különösen a Felvidék keleti részét érintette erőteljesen, a „Budapestre-tódulás” az egész Felvidék esetében megfigyelhető volt. A nagytáj sajátos etnikai versenytérre alakult, ahol a különböző etnikai értékműsítések (nem csak a zsidóké, de a szlovákoké, ruténeké, németeké, sőt a magyaroké is) a versengő felekhez kapcsolódtak, s többször kölcsönösen negatív tartalmat kaptak.

A nagytáj földrajzi-területi lehatárolása fokozatosan alakult ki a magyar földrajztudományban, de teljes egyetértés nem jött létre 1918 előtt. Ennek oka részben a különböző szaktudományok (földrajz, történelem, néprajz, közigazgatás stb.) egyedi sajátosságaiban is keresendő.

Szemléletileg, módszertanilag fontos kiemelnünk, hogy egy-egy terület tudományos kutatása történetileg hosszú időszakot ölel fel. Minden egyes korszak ismeri és beintegrálja a korábbi időszakok ismereteit, tudományos eredményeit, de a jövőt illetően legfeljebb csak következtetései lehetnek. A „visszatekintő” feldolgozás egy-egy korábbi időszak folyamatait illetően már „helyzeti előnyben van”, hiszen ismeri a korábbi korszak folyamatainak eredményeit, így a későbbi/késői visszatekintés már „bölcs, okos, tárgyyszerű stb. lehet”.

Ez különösen fontos Magyarország, s a magyar politikai földrajz tekintetében. A Trianon előtti és a Trianon utáni földrajzi látásmód alapvetően eltér egymástól. Trianon előtt a magyar földrajz lényegében Monarchia-ellenes volt, elsődlegesen a történelmi Magyarország jelentette számára a hazát. Az állami politika egyik legőszintébb követője, érvényesítője volt, mind az egységes magyar politikai nemzet felfogást, mind pedig a kötelező magyar nyelvű oktatás tekintetében.

Elemzésünkben szinte kizárólag a dualizmus időszakában megjelent munkákra vagyunk tekintettel. Terjedelmi okokból csak a legfontosabb munkákra hivatkozunk, ugyanakkor jelezzük, hogy az időszak földrajzi, azon belül politikai földrajzi irodalmát szinte teljes körűen megtalálhatjuk Podhradszky György (1924) és Fodor Ferenc földrajztörténelmi összefoglalásában (2006).

## 2. A területi lehatárolás bizonytalanságai

Bach Sándor a közigazgatási területi rendezésekor a Felvidék területét (melynek belső történeti, etnikai, nyelvi, vallási stb. viszonyaival szinte teljesen tisztában volt) két (pozsonyi, kassai) kerületre tagolta. A Pozsony székhelyű kerület volt az Északnyugati, míg a Kassai kerület a szélesebb értelemben vett Északkeleti-Felvidék területét foglalta magába. A kiépülő abszolutizmus időszakában az ország északi területén Pozsony mellett Kassa nagytárségi közigazgatási szervező szerepe megerősödött.

A XIX. század közepétől a magyar földrajztudományban megjelent a magyar államter és a Kárpát-medence földrajzi szemléletének a kidolgozása. A népi táj- és térszemlélet ebben a térségben csak a középtájak megfogalmazásáig jutott el, így a tudomány dolgozta ki a nagytér-tagolást, illetve adott nevet a nagytájnak. Ez egy hosszabb, korántsem minden elemében viták nélküli folyamat volt.

Kezdetben a természeti földrajz egyik alapkérdése a „hegységek csoportosítása” volt.

Hunfalvy János 1863-ban a Magyar Birodalom természeti viszonyainak az elemzésekor még nem beszélt egységes Felvidékről, de a Kárpátok tagolásakor már megfogalmazta az Északnyugati- és az Északkeleti-Kárpátok önálló voltát.<sup>1</sup>

Az Osztrák-Magyar Monarchiát népszerűsítő jelleggel ismertető Felső-Magyarország kötetben György Aladár egyértelműen úgy fogalmazott, hogy Felső-Magyarország azonos a Felvidékkel.

Czirbusz Géza a Kárpátokat két részre tagolta.<sup>2</sup> Számára a „...pozsonyi Dunától a Visó forrásáig feldomboruló felföld egységes földdarab, ámbar a Hernád harántékos völgye keleti és nyugoti félre szakítja”.<sup>3</sup> Czirbusz a Felföldet „nyugoti” és keleti részre tagolta. A tagolás meghatározó szempontja nála is természeti földrajzi, de az etnikai szempont erőteljesen megjelent. A tagoláskor úgy látta, hogy nemzetiségi tekintetben két részre lehet tagolni a Felföldet: a „nyugoti részen a tótok” a keletin pedig a rutének élnek. A keleti rész Sáros, Abauj-Torna, Zemplén, Ung, Máramaros, Bereg megyéket foglalta keretbe.

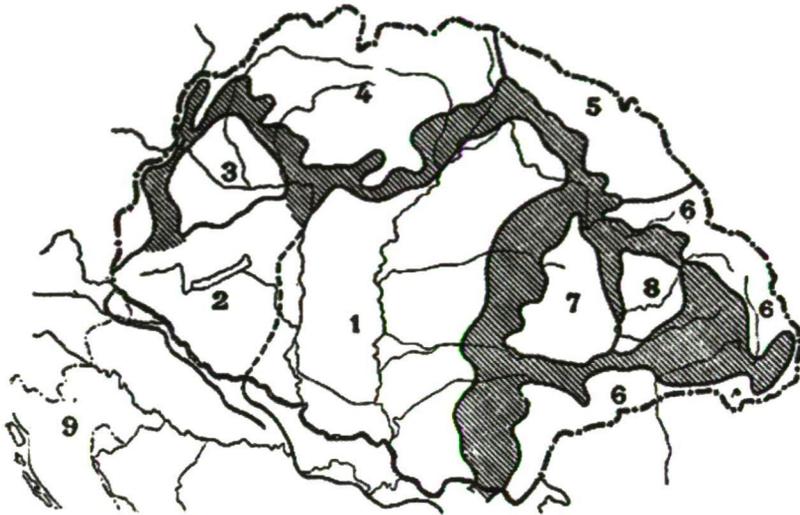
A dualizmus kori középkorai tankönyveinek<sup>4</sup> lehatárolása szerint a Felvidék területe az átmeneti zónák miatt eltérő nagyságban jelent meg (*1. ábra*). A politikai földrajzi ország-szemléletben a Felvidéket (Felföldet) általában két részre tagolták (nyugati, keleti).

A dualizmus időszakában a térséggel kapcsolatban többféle térmeghatározás, illetve direkt módon nem mindig meghatározott területi tartalmú fogalom élt. A magyar szóhasználatban a Felső-Magyarország, Felvidék, Felföld, „Szlovenszkó” a szlovákok körében: „Slovensko”, Uhorsko, Hornó Uhorsko, Horné Uhorsko, Horniaky, a németeknél Oberungarn. Részben egymás tükörfordításai, részben pedig tartalmukban eltértek egymástól.

A „tótoklakta Felföld” nem negatív megnevezésként került be a magyar földrajzi szóhasználatba, hanem a magyar-tót (szlovák) nyelvhatártól északra fekvő egybefüggő területet értették alatta, de korántsem mindig azonos módon.

A területi folyamatok szempontjából a XIX. század utolsó harmadában nagy jelentőségű folyamatokat indított el a vasútvonalak építése. Az első vasút a Szolnok – Debrecen – Miskolc – Kassa vasút volt, mely elérte a térséget. A térség „belső periferia” jellegénél fogva a vasútvonalak további építésekor az elsődleges feladat a Kárpátokon való áthaladás volt. A térség lehatárolásától függően 1914-ben négy vagy öt jelentős, a hegységet átszelő vasutat tartottak számon: 1. Miskolc–Kassa–Eperjes–Orló–Tarnów, 2. Sátoraljaújhely–Mezőlaborc–Przemysl kétvágányú stratégiai vasút, 3. Ungvár–Uzsok, 4. Munkács–Stryj, 5. Máramarossziget–Kőrösmező.

1. ábra. A Magyar medencerendszer természetes tájai



### *A Magyar medencerendszer természetes tájai.*

1. Alföld. 2. Dunántúli Dombosvidék. 3. Kis Alföld. 4. Északnyugati Felföld. 5. Északkeleti Felföld. 6. Keleti és Déli Kárpátok. 7. A Keleti Sziget-hegyység. 8. A Mezőség. 9. A Délnyugati Felföld. A vonalkázott területek a szomszédos tájak átmeneti övei.

A hegység területén elsősorban az átmenő vonalak épültek ki, az összekötő vonalak főként az Alföld és a Kárpátok találkozásánál futottak a térségben. Nem jött létre igazán egységes belső hálózat, de vasúti szempontból az ország jól ellátott területei közé volt sorolható a térség. A vasúthálózat „osztó pontjait” Pozsony, Budapest, Kassa, Sátoraljaújhely jelentette.

A térség településhálózati szempontból tradicionálisan többközpontú volt, s nem csak a közigazgatási tagozódás miatt. (A városhálózat alakulásában a hosszú távú történeti folyamatok, valamint a természeti földrajzi adottságok is jelentős szerepet játszottak.) 1918 előtt sajátos „policentrikus kis- és közép városi hálózatról” beszélhetünk a Felvidék esetében.

### 3. A nemzetiségi kérdés földrajzi bemutatása

Ha a nagypolitikai folyamatok szempontjából tekintünk a korabeli nemzetiségi kérdésre, akkor azt kell mondanunk, hogy lényegében a korszak egészében két megközelítés, két hatalmi törekvés, nemzeti érdek áll egymással szemben: a magyarság az egységes magyar politikai nemzet és a történelmi Magyarország területi egysége mellett állt ki, míg a Felvidék szlovák értelmiségének egy része az 1861-es „Memorandum”-tól kezdve a szlovák szállásterületek területi autonómiáját szorgalmazta. Az igazi meghatározottság az volt, hogy a történelmi Magyarországon lényegében a magyarok mellett a szlovákság volt az, melynek nem volt a Kárpát-medencén kívüli anyaországa.

A két közösséget ez akár szoros, nem csak területi és ágazati munkamegosztási kapcsolatok kiépítésére is sarkallhatta volna. Ezzel szemben a szlovák értelmiség egy része elindult „cseh irányba”, illetve az orosz vezetésű pánszláv világban gondolkodott. A korszak végén, a háborús összeomlás állapotában (1918) már hiába kínálták fel a magyar kormányzat a szlovák elitnek a „Tót Impérium” területi autonómiát. Győzött a „csehszlovákizmus” a szlovák értelmiség, s most már a társadalom nagyobb részében is.

Az ország néprajzi, nyelvi, vallási viszonyainak a kérdésköre a kiegyezés után folyamatosan napirenden volt mind politikai, mind pedig tudományos tekintetben. Az ország ethnográfiai viszonyait a dualizmus kezdetekor új módon összefoglaló Hunfalvy (Hunsdorfer) Pál (1810-1891) úgy fogalmazott, hogy: „A magyarok, nem tudom miért, tótnak nevezik a szlovákokat”.<sup>5</sup> Ez az elnevezés egyaránt vonatkozik minden szláv népre, köztük a szlovákokra is. „Most a szlovákok Pozsonytól kezdve Szepesig, és Sárosig terjednek, úgy hogy Trenčsin, Árva, Zólyom, Liptó megyékben szinte uralkodnak, Túrócz, Bars, Nyitra, Hont, Gömör, Szepes, Sáros és Abauj megyékben többséget, Pozsonyban, Nógrádban is nagy számot tesznek.”<sup>6</sup>

A „tótoklakta Felföld” magyar politikai-földrajzi kutatásának nehézségét a trianoni összeomlás után a kérdést összefoglaló Podhradszky György (1924) abban látta, hogy a térségnek nem volt önálló, elkülönült államisága, így valójában hosszabb távon két megközelítésben (etnikai, államon belüli regionális) volt érdemes, illetve kellett vizsgálni.

Az eloszlástani, illetve enciklopédikus földrajzi felfogás érvényesítése megyei szinten<sup>7</sup> azt jelentette, hogy a természeti viszonyok széles skálát átfogó leírása után a „történelmi és statisztikai viszonyok” feldolgozása következett, majd a néprajzi elemzés.

A magyar-szlovák együtt és egymás mellett élés földrajzi kiterjedtsége egyértelmű volt a kortársak számára minden területi dimenzióban: „A tót elem nagy vonalban lakik a magyarral, melyen viszonylagosan beszélnek a két nyelvet oly formán, hogy tiszta magyar falu felett van vegyes tót- és magyarnyelvű helység, e felett tisztán tót: csak önzéstelen és részrehajlatlan kutatások deríthetnék fel a két nyelv közül melyik bír több olvasztó erővel Gömörben”.<sup>8</sup>

A „tótok vagy szlovákok fordulat”<sup>9</sup> egyértelműen azt fejezte ki, hogy a „tót” nem pejoratív megnevezés, hanem inkább archaikusabb, mint a szlovák. (A Tót, Tóth családnévvel rendelkezők sem érezték negatívnak, hiszen nem „magyarosítottak” tömegesen.)

A századfordulón a nemzetiségi kérdés kiéleződéséről kell beszélnünk. Havass (korábban Handtel) Rezső, (1852-1927), a „magyar impérializmus egyik legfőbb képviselője”, Pozsonyban született, de legfőbb kutatási területe a Balkán, s nem a Felvidék volt. A Magyar Földrajzi Társaság akkori alelnökéeként 1899-ben egy könyvismertetéshez kapcsolódva fejtette ki gondolatait a Felvidék eltótosodása kérdésében. Havass úgy látta, hogy a magyarosítás a politikusok és a politikai elit megítélése szerint „örvendetesen halad előre”, de: „számbavehető eredményt úgyszólván csak a városokban tudunk felmutatni”.<sup>10</sup> „Magam is fájdalmasan tapasztaltam, a midőn a Felvidék falvaiban megfordultam, hogy a 10-14 éves gyermekek, a kiken tehát már az iskolának magyarosító hatását észlelni lehetne, képtelenek voltak a hozzájuk magyarul intézett kérdésekre választ adni”.<sup>11</sup>

A századfordulóra nem csak a nemzetiségi kérdés éleződött ki, hanem az államszerkezeti konzekvenciák levonásának lehetősége is megjelent. A dualista Monarchia trialistává alakításának kérdése a nagypolitika és a politikai földrajz keretei között egyaránt megfogalmazódott. Havass Rezső – a magyar érdekekre való negatív hatása miatt – egyértelműen elutasította a Monarchia trialista (osztrák, magyar, cseh/szláv) átalakítását. Úgy vélte, hogy a földrajzi struktúra a kettős tagolást alapozza meg.<sup>12</sup>

A dualizmus időszakában elsősorban a politikában, kisebb mértékben a földrajztudományban és megfogalmazódott, hogy a magyarok mellett a szlovákság jelenti azt az etnikai tömeget, amely külső anyaország nélkül, elsősorban a Kárpát-medencében, illetve a Magyar Birodalomban élt.

Egy-egy kistrégió leírásakor is az etnikai keveredés és sokszínűség kérdésköre került előtérbe Fülöp Szász Coburg és Gothai herceg (a Magyar Földrajzi Társaság fővédnöke) elemzésében (1900). A vizsgált térségben tulajdonos és befektető herceg a Murány-völgyében „tiszán magyar ajkú”, „jobbára tót ajkú”, de a mellett a magyar nyelvet is folyékonyan



nás még jobban bizonyítja, hogy a felvidéki tót nép a magyar társadalom jóindulatára s támogatására érdemes”.<sup>16</sup>

Az 1898. évi IV. tc. elrendelte a helységnevek rendezését és törzskönyvezését. A földrajz képviselői egyértelműen látták, hogy az ország nemzetiségi-területi tagolódása és a nevek jellege összefügg: „... míg helyneveink a középpontban, az Alföldön, nagy részben tisztán magyarok, addig hazánk határai felé a magyar név mellé majd idegen is társul, sőt halványulni is kezd a magyar név, s aztán, különösen kisebb községeknél, a magyar név igen gyakran egészen eltűnik”.<sup>17</sup>

A magyar földrajz támogatta a „névmagyarosítást”, (bár a kérdéskörben többször megnyilvánuló Etelvári Alajos mindig megfogalmazta: távol áll tőle a politizálás) mert úgy vélte, hogy ezt a hazafiság és a czélszerűség megkövetelik tőlünk.<sup>18</sup>

A települések nevének magyarosításáról szóló belügyminiszteri engedélyekről a Földrajzi Közlemények a „rövid közlemények” rovatban számolt be, például „Helységnevek változása Nyitra-vármegyében”.<sup>19</sup>

Külön fejezetet érdemelne Balogh Pál (1854-1933) statisztikai és etnopolitikai munkássága, aki 1902-ben jelentette meg átfogó kutatását a magyarországi „népfajokról”, köztük a szlovákokról is. A Felvidéket ő a következőképpen tagolta:

- A tót felvidék (Pozsony, Nyitra, Bars, Túróc, Trencsén, Árva, Lippó és Zólyom megyék, ahol az 1890-es népszámlálás szerint az 1,463,670 fő közül 1,062,655 tót mellett 250,541 magyar élt a „legnagyobb területi kisebbségként”, s a németek 137,558 főt számláltak.<sup>20</sup>
- A palócz felvidék (Esztergom, Hont, Nógrád, Heves, Borsod, Gömör, Abauj-Torna megyék) területén 1,221,118 főt írtak össze, akik közül 915,584 fő magyar, 256,189 fő pedig tót volt, a németek 40,095 fővel képviseltették magukat. A többi kisebbség száma és aránya alacsony volt.<sup>21</sup>
- Tót-orosz felföld (Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros megyék) népességszáma 1,288,953 fő volt, akik közül a magyarok 327,590, az „oroszk” 366,605, a tótok 354,812, a németek 153,142 fővel voltak jelen.<sup>22</sup>
- Az általa lehatárolt „felvidék” 22 megyéjében 6 községalkotó „fajnépet” határozott meg. A 22 megye 4871 községe közül 1449 magyar, 109 német, 2650 tót, 609 orosz, 53 román, valamint el horvát többségű volt.

A nemzetiségi kérdés kiegyezésének időszakában érdemes volt számára összehasonlítani adatait Fényes Elek fél évszaddal korábbi adataival. Fényes Elek vizsgálatához képest az 1890. évi népszámlálás időszakára a Felvidéken 367 községben változott meg az etnikai többség. A magyarság „térvesztesége” a szlovákokkal szemben 48 község volt, míg a szlovákoké a magyarsággal szemben 62 község, ennyi vált magyar többségűvé.

Tanulságos elgondolkodni az asszimilációs folyamatok sajátosságain. Az államhatalom, illetve az állami szintű relatív, avagy abszolút többség nem határozza meg mechanikusan a települési, településcsoporti, s kistérségi etnikai folyamatokat. A településeken belüli elittek, minták, gazdasági teljesítmények is hozzájárultak ahhoz, hogy az adott településen, kistérségben ki - kibe olvadt be.

Prinz Gyula tollából 1914-ben jelent meg az ország átfogó, modern földrajzi monográfiája. Prinz az államegységet leginkább a földrajzi determinizmus bázisán a Kárpát-medencére vezette vissza, s ezen belül számára evidens volt, hogy az egységes medencén belül csak sajátos történelmi okokból jöttek létre területi különállások.

Az I. világháború lényegében egy új politikai és biztonságpolitikai földrajzot hívott életre. A Felvidék kapcsán elég csak Strömpl Gábor 1915. évi elemzését figyelembe vennünk, illetve végiggondolnunk. Külön érdekessége a rövid elemzésnek a „moskofilizmus” (új ellenség lopózkodott be a Kárpátok közé) problematikájának a megfogalmazása: „A háború előtt csak elvétve ütötte föl a fejét, úgy hogy elnyomni nem volt nehéz, a háború

alatt már több helyütt és gyakrabban jelentkezett, de ezalatt a háború kérlelhetetlen eszközeit alkalmazhattuk ellene”.<sup>23</sup>

Részben háború irányította rá Fodor Ferenc figyelmét is a csehek Monarchián, és a történelmi Magyarországon belüli területi törekvéseire.<sup>24</sup> Fodor valós veszélyként fogta már föl a háború időszakában, hogy a külső és belső törekvések akár az államegység szétszakításához is vezethetnek, bár ezt minden erővel elkerülni kell.

Lóczy Lajos szerkesztésében 1918-ban megjelenhetett a Magyar Földrajzi Társaság által több mint egy évtizede sürgetett állam- és nemzetismertető mű, melynek az volt (lett volna) a feladata, hogy külföldön eloszlassa a magyarsággal és az országgal szemben kibontakozott külső- és belső torzításokat.

Az áttekintés alapvetően országos jellegű, s az egyes fejezeteket az adott szakterület országos szintű képviselői (Lóczy Lajos, Cholnoky Jenő, Márki Sándor, Bátky Zsigmond, Thirring Gusztáv, Matlekovits Sándor stb.) írták. Cholnoky Jenő tollából megjelent a nagyrégiók korrekt ismertetése is. Az „Északnyugati- és az „Északkeleti-Felvidék” természeti földrajza részletes tartalmat kapott.

#### 4. Összegzés

A dualizmus-kori magyar földrajztudomány alapvetően természeti földrajzi túlsúllyal bírt, s elsődleges feladatának a „Magyar Birodalom”, az ország, a Kárpát-medence földrajzi viszonyainak a feltárását, természetes-természeti egységének a bemutatását tekintette. (A korabeli földrajztudomány művelőinek egy része csak ezt tekintette tudományos, objektivitás érvényesítő, munkának.)

A természettudományos felfogás dominanciája miatt a magyar földrajztudomány csak „mérésékeltlen vetette bele” magát a napi politikai küzdelmekbe. Számon tartotta a nemzeti-szépi politikai törekvéseket, de az I. világháborúig csak visszafogottan reagált azokra.

A települési, kistérségi, megyei, országos szinten egyaránt megjelent a történelmi-statisztikai elemzés és leírás, majd különösen a századforduló időszakától a szigorúbb értelemben vett politikai földrajzi elemzés is. A kutatás alapvető kerete e tekintetben is az ország volt, s az országon belüli nagyregionális felosztás elemzésekor foglalkoztak a Felvidékkel. A Felvidéket természeti és etnikai sajátosságai alapján két (északnyugati, északkeleti) egységre tagolták.

A nemzetiségi kérdés eloszlástani tekintetben folyamatosan jelen volt a dualizmus-kori magyar földrajztudományban, de szélesebb összefüggései, potenciális következményeinek az elemzése elsősorban a világháború alatt jelentek meg.

#### JEGYZETEK

1. Hunfalvy J. (1863): A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása, I. kötet. Pest.
2. Czirbusz G. (1902): Magyarország a XX. évszázad elején. Temesvár, Polatsek Könyvkereskedés Kiadása.
3. U. ö. p. 464.
4. Lasz S. (1906): Földrajz. A gimnáziumok és reáliskolák számára. Budapest, Lampert R. Könyvkereskedése.
5. Hunfalvy P. (1876): Magyarország ethnographiája. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Kiadó-Vállalata. p. 458.
6. U. ö. pp. 458–459.
7. Hunfalvy J. (szerk.) (1867): Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása. Pest, Emich Gusztáv.

8. U. ő. p. 89.
9. U. ő. p. 89.
10. U. ő. p. 56.
11. U. ő. p. 57.
12. Havass R. (1909): A dualizmus földrajzi szempontból. – Földrajzi Közlemények, 9. füzet, pp. 380–390.
13. U. ő. p. 44.
14. U. ő. p. 44.
15. Pechány A. (1900): A felvidéki tót népről. – Földrajzi Közlemények, XXVIII. kötet, V–VI. füzet, pp. 145–165.
16. U. ő. p. 165.
17. Etelvári A. (1900): Helyneveinkről. – Földrajzi Közlemények, XXVIII. köt, VII. füzet, pp. 243.
18. U. ő. p. 252.
19. Földrajzi Közlemények 1900, p. 144.
20. Uo. 381–461.
21. Uo. 462–531.
22. Uo. 531–623
23. Uo. p. 62.
24. Fodor F. (1918): A csehek területi törekvései földrajzi megvilágításban. – Magyar Figyelő, május, pp. 480–488.

### FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balogh P. (1902): A népfajok Magyarországon. Budapest, M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium.
- Boronkáló S. (1912): A ruszsofil agitáció és a ruszin kérdés. – Magyar Figyelő, pp. 89–111.
- Boronkáló S. (1913): A tót kérdés. – Magyar Figyelő, pp. 14–25.
- Czirbusz G. (1902): Magyarország a XX. évszázad elején. Temesvár, Polatsek Könyvkereskedés Kiadása.
- Etelvári A. (1900): Helyneveinkről. – Földrajzi Közlemények, XXVIII. köt, VII. füzet, pp. 243–252.
- Fodor F. (1918): A csehek területi törekvései földrajzi megvilágításban. – Magyar Figyelő, május, pp. 480–488.
- Fodor F. (2006): A magyar földrajztudomány története. Sajtó alá rendezte: Dövényi Z. Budapest, MTA FKI.
- Frisnyák S. (szerk.) (1998): A Felvidék történet földrajza. Nyíregyháza, BGYTF Földrajzi Tanszék.
- György A. (1899): Felső-Magyarország. In. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen, XV. Budapest.
- Haltenberger M. (1914): Szepes vármegye települési és gazdasági földrajza. Lőcse.
- Havass R. (1899): A felvidék eltótosodása. – Földrajzi Közlemények, XXVII. kötet, 1. füzet, pp. 56–64.
- Havass R. (1909): A dualizmus földrajzi szempontból. – Földrajzi Közlemények, 9. füzet, pp. 380–390.
- Hunfalvy J. (1863): A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása, I. kötet. Pest.
- Hunfalvy J. (szerk.) (1867): Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása. Pest, Emich Gusztáv.
- Hunfalvy P. (1876): Magyarország ethnographiája. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Kiadó-Vállalata.
- Kőrösy J. (1898): A felvidék eltótosodása. (Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Pest, Gömör, Abaúj, Zemplén és Ung megyék területéről.) Budapest.
- Lasz S. (1906): Földrajz. A gimnáziumok és reáliskolák számára. Budapest, Lampert R. Könyvkereskedése.
- Lóczy L. (szerk.) (1918): A Magyar Szent Korona Országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és közgazdasági leírása. Budapest, Magyar Földrajzi Társaság, Kilián Frigyes utóda.

- Mendöl T. (1940): A Felvidék. (Kincsestár) Budapest, Magyar Szemle.
- Paládi-Kovács A. (1994): A Felföld mint kulturális régió. – Ethnographia, 105. évf. 1. sz. pp. 1–34.
- Pechány A. (1900): A felvidéki tót népről. – Földrajzi Közlemények, XXVIII. kötet, V–VI. füzet, pp. 145–165.
- Podhradzsky. (1924): A tótoklakta Felföld politikai és kultúrgeográfiája. (Függelékül a kérdés bibliográfiája.) Budapest, Stúdium.
- Prinz Gy. (1914): Magyarország földrajza. (A magyar föld és életjelenségeinek oknyomozó leírása.) Budapest, Magyar Földrajzi Intézet Rt.
- Srtómpl G. (1915): A Kárpátok és a háború. In. Bátky Zs. (szerk.) Zsebatlasz az 1916. évre. Budapest, Magyar Földrajzi Intézet Rt., pp. 54–62.
- Szász-Coberg-Gothai, Fülöp (1900): A Murány völgye és a Garam völgyének gömöri része. – Földrajzi Közlemények, XXVIII. kötet, I–II. füzet, pp. 1–56.